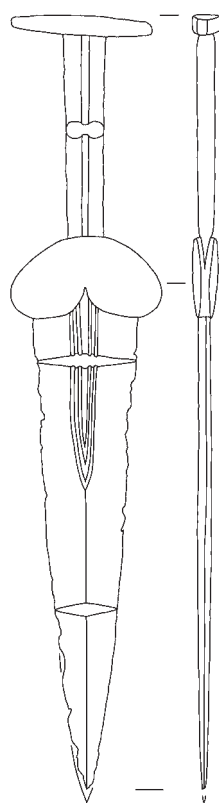

MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA

RZESZOWSKIEGO
OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

XLIV

Muzeum Okręgowe w Rzeszowie
Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego
Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA

RZESZOWSKIEGO
OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

Tom XLIV

Rzeszów
2023

Rada Naukowa / Scientific Advisory Board

Václav Furmánek (Słowacja), Diana Gergova (Bułgaria), Vira Gupalo (Ukraina),
Marija Ljuština (Serbia), Dalia Pokutta (Szwecja/Polska), Thomas Saile (Niemcy),
Ghenadie Sîrbu (Mołdowa)

Komitet Redakcyjny / Editors

Michał Parczewski, Andrzej Pelisiak, Katarzyna Trybała-Zawiślak, Marcin Wołoszyn

Redaktor / Editor in Chief

Tomasz Bochnak (tbochnak@ur.edu.pl)

Sekretarz Redakcji / Managing Editor

Joanna Ligoda
(archo@muzeum.rzeszow.pl)

Czasopismo recenzowane / Peer – Reviewed Journal

Lista recenzentów na stronie internetowej czasopisma /
List of reviewers on the journal's website

Strona internetowa czasopisma / Home Page

<https://msroa.muzeum.rzeszow.pl/>

Tłumaczenia / Translation

Beata Kizowska-Lepiejza – język angielski
oraz autorzy

Rycina na okładce / Cover Picture

Akinakes. Ryc. Magdalena Krzemińska (vide s. 98) / Acinaces. Drawing by Magdalena Krzemińska (vide p. 98)

© Copyright by Muzeum Okręgowe w Rzeszowie

© Copyright by Instytut Archeologii UR

© Copyright by Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

© Copyright by Wydawnictwo „Mitel”

Czasopismo indeksowane

Muzeum Okręgowe
w Rzeszowie

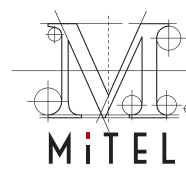
Instytut Archeologii
Uniwersytetu Rzeszowskiego

FUNDACJA

RZESZOWSKIEGO OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

Fundacja Rzeszowskiego
Ośrodka Archeologicznego

Wydawnictwo
„Mitel” sp. z o.o.

ISSN 0137-5725

ISBN 978-83-8277-106-0

DOI: 10.15584/misroa.2023.44

WYDAWNICTWO UNIwersYTETU RZESZOWSKIEGO

35-959 Rzeszów, ul. prof. S. Pigoń 6, tel. 872 13 69, tel./faks: 17 872 14 26

e-mail: wydawnictwo@ur.edu.pl; <https://wydawnictwo.ur.edu.pl>

wydanie I; format A4; ark. wyd. 29; ark. druk. 27

SPIS TREŚCI

Od Redakcji	5

STUDIA I MATERIAŁY

Wojciech Rajpold , The Mysterious Copper Battle Axe from the Castle Museum in Sandomierz	7
Андрій Б. Бардецький , Матеріали тшинецького культурного кола з поселення Рованці – Гнідавська Гірка на Волині	13
Joanna Adamik-Proksa, Mirosław Mazurek, Aleksandra Sznajdrowska-Pondel , Osada ludności trzcinieckiego kręgu kulturowego w Lutoryżu, stan. 9 nad środkowym Wisłokiem	33
Anita Kozubová , „Vergoldete Frauen“ – Anmerkungen zu Zierplättchen aus Edelmetallen in der Vekerzug-Kultur	59
Magdalena Krzemińska, Marcin Burghardt , Żelazne akinakesy ze zbiorów Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej	97
Marek Florek , Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Międzygórzu, pow. Opatów, woj. świętokrzyskie (Międzygórz, stan. 44). Wyniki badań wykopaliskowych w latach 2006–2009 ...	105
Marek Florek , Nowe znaleziska średniowiecznych czekanów i toporów z okolic Sandomierza i Opatowa, woj. świętokrzyskie	139

KOMUNIKATY

Wojciech Pasterkiewicz, Tomasz Tokarczyk , Wyniki badań geofizycznych oraz weryfikacyjnych badań wykopaliskowych na stanowisku nr 53 w Sadowiu, pow. opatowski	147
Maciej Dębiec , Osada tarnobrzeskiej kultury łużyckiej w Wietlinie Pierwszym, stanowisko 1, gmina Laszki	161
Jan Bulas, Piotr Kotowicz , Wyniki badań archeologicznych na wielokulturowym stanowisku 22 w Trepczy, pow. sanocki	169

VARIA

Elżbieta Małgorzata Kłosińska , O mało znanym sposobie popularyzacji zabytków archeologicznych w czasach PRL-u	181
Joanna Ligoda , Europejskie Dni Archeologii w Regionalnej Składnicy Zabytków Archeologicznych w Zgłobniu	185

RECENZJE

Halina Taras, Wojciech Taras , (rec.) Ziemowit Cieślak, Iwona Gredka-Ligarska, Paulina Gwoździewicz-Matan, Irena Lipowicz, Andrzej Matan, Kamil Zeidler, Ustawa o muzeach. Komentarz, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, 520 stron, ISBN 978-83-8223-808-2	189

Z ŻAŁOBNEJ KARTY

Tomasz Bochnak, Jan Eugeniusz Machnik (20 IX 1930 – 7 X 2023) 193

Od Redakcji

W 1995 roku ukazał się XVI tom „Materiałów i Sprawozdań Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, pierwszy, którego redaktorem był Sylwester Czopek, wówczas doktor archeologii, pracownik Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. Czasopismo opublikowano w zmienionej szacie graficznej, by zaznaczyć pewną korektę, którą było wprowadzenie ciągłej numeracji tomów.

Profesor Sylwester Czopek podczas badań archeologicznych w Chotyńcu. Fot. Tomasz Tokarczyk
Professor Sylwester Czopek during archaeological research in Chotyńiec. Photo by Tomasz Tokarczyk

Dziś ukazuje się numer XLIV, którego redaktorem jest Tomasz Bochnak. Blisko trzy dekady to niedużo, gdy myślimy o pradziejach, ale niemało dla człowieka. Bardzo wiele zmieniło się też w rzeszowskim ośrodku archeologicznym, by wspomnieć choćby powstanie Instytutu Archeologii (początkowo w ramach Wyższej Szkoły Pedagogicznej, a następnie Uniwersytetu Rzeszowskiego), utworzenie Fundacji Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego i ogromny przyrost naszej wiedzy na temat archeologii południowo-wschodniej Polski związany z wielkimi inwestycjami, na czele z budową autostrady A4.

To również znaczący okres w historii naszego czasopisma. Od początku jest ono związane z Muzeum Okręgowym w Rzeszowie, ale współwydawcami były też inne placówki muzealne i konserwatorskie z południowo-wschodniej Polski. Od 2014 roku (tom XXXV) „Materiały i Sprawozdania...” wydawane są przez trzy rzeszowskie instytucje – Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego i Fundację Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. Publikowane są zarówno prace źródłowe i źródłoznawcze, jak też studia problemowe i przeglądowe. Istotna ich część dotyczy południowo-wschodniej Polski, ale niemniej ważne są prace poświęcone terenom Słowacji i Ukrainy. To otwarcie na tematykę wschodnią nabiera szczególnego znaczenia w ostatnich latach, w obliczu pełnoskalowej agresji Rosji na naszego sąsiada. Spotykane są też artykuły poświęcone bardziej odległym terenom. Nie zamykamy się też na problematykę popularyzacji i promocji archeologii czy też na zagadnienia związane z muzealnictwem i działalnością konserwatorską. Zamierzamy kontynuować tę linię, by pozostać czasopismem, w którym Czytelnik znajdzie pełen przekrój problematyki archeologicznej. Pismo jest indeksowane w Index Copernicus i ERIH PLUS. Przed nami kolejne wyzwania, m.in. przyjęcie internetowego systemu składania i recenzowania tekstów oraz wprowadzenie procedur regulujących stosowanie tzw. sztucznej inteligencji.

Pragniemy podziękować prof. dr. hab. Sylwestrowi Czopkowi – obecnie JM Rektorowi Uniwersytetu Rzeszowskiego – za lata poświęcone „Materiałom i Sprawozdaniom...”, za opiekę, za liczne cenne publikacje, które ukazały się na łamach naszego pisma, wreszcie za nieustępliwą walkę z absurdami prawnymi i organizacyjnymi, jakie mają miejsce w ostatnich latach. Ten tom dedykujemy właśnie Jemu, z okazji 65. rocznicy urodzin i życzymy dalszych sukcesów.

Elżbieta Małgorzata Kłosińska*

O mało znanym sposobie popularyzacji zabytków archeologicznych w czasach PRL-u

On a little-known way of popularizing archaeological artefacts during the PRL period

During the PRL period, craftsmen and artists from cooperative companies producing household items (e.g., from the Rzut Cooperative in Toruń) created a collection of replicas of ceramics, mainly from the Lusatian culture, in response to the growing interest in archaeological research (e.g., in Biskupin). This pottery collection enjoyed great popularity and contributed to the popularization of archaeology in Polish society.

KEY WORDS: popularizing archaeology, PRL, replicas of Lusatian culture ceramics

Submission: 11.03.2024; Acceptance: 04.04.2024

W procesie upowszechniania wiedzy o dziejach dawnych społeczności zamieszkujących polskie ziemie i o archeologicznych zabytkach tu odkrytych, kluczowe znaczenie miały – bez wątpienia – dwa momenty. Pierwszym z nich było odkrycie (1933 r.) i prowadzenie badań archeologicznych (lata 1934–1974) na osiedlu ludności kultury łużyckiej z wczesnej epoki żelaza w Biskupinie (por. Abramowicz 1991, 126). Uwagę społeczeństwa przyciągały tu jednak nie tylko relikty drewnianej architektury i inne zabytki życia codziennego. Szczególnie atrakcyjna wydawała się także narracja o „prasłowiańskości” tego miejsca, lansowana w mediach PRL-u (np. w prasie, w kronikach filmowych), choć warto zaznaczyć, że w obiegu naukowym była ona obecna już w okresie międzywojennym (Kostrzewski [red.] 1938).

Drugi, znaczący dla upowszechniania archeologicznej wiedzy wśród społeczeństwa polskiego moment, to obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego i wiążące się z tym wzmożenie badań wykopaliskowych na najważniejszych stanowiskach archeologicznych kraju. Prowadzone wówczas były prace badawcze, m.in., w Gnieźnie, na Ostrowie Lednickim i na Wzgórzu Wawelskim w Krakowie (Abramowicz 1991, 155n.). Działania te były szeroko nagłaśniane przez media i informacje o nich trafiały do szerokiej grupy odbiorców.

W latach 60. i 70. ubiegłego stulecia dostrzeżono, iż zabytki archeologiczne są na tyle atrakcyjne, że mogą stać się kanwą wzornictwa dla różnych wytwórców: jubilerów, garnarzy, producentów galanterii drewnianej (np. rzeźby, kasetki drewniane). Wyroby wzorowane na zabytkach archeologicznych trafiały, m.in., do salonów Cepelia (CPLiA – Centrala Przemysłu Ludowego i Artystycznego), a stamtąd do społeczeństwa, jako cieszące się dużym zainteresowaniem bibeloty, będące ozdobami polskich mieszkań.

Niestety, okres kiedy w sprzedaży pojawiały się przedmioty wzorowane na zabytkach archeologicznych był krótki, dlatego też oryginalne wytwory powstałe w czasach PRL-u należą dziś do rzadkości. Nie dziwi więc, iż obecnie wytworzył się na nie całkiem okazały rynek kolekcjonerski. Warto wspomnieć o szczególnie popularnych wyrobach jubilerskich – biżuterii i drobnej galanterii srebrnej (pochodzącej np. z warsztatów Jadwigi i Jerzego Zaremskich i innych twórców, zrzeszonych w spółdzielni Rytosztuka, czy Orno). Piękno takich przedmiotów pokazała wystawa „Archeologia i prehistoria w plastycie”, zorganizowana już w 1964 roku w warszawskim Państwowym Muzeum Archeologicznym (por. Myśliński 2022, 109–110). Można zauważyć, że precjoza te nie stanowiły dokładnego odwzorowania archeologicznych wzorów, lecz były artystyczną, przetworzoną wizją ówczesnych jubilerów. Dziś, biżuterię srebrną opartą na archeologicznych pierwowzorach kopiuje się w licznych egzemplarzach dla potrzeb tzw. ruchu rekonstrukcyjnego i bardzo popularnych festynów archeologicznych (Sztal 2021, *passim*).

Bodaj najbardziej zapomnianym sposobem popularyzacji archeologii w czasach PRL-u było nawiązywanie do oryginalnych form ceramicznych. Wzorów poszukiwano w materiałach zabytkowych – od pradziejów po wczesne średniowiecze. Zazwyczaj kopiowano najbardziej spektakularne zabytki. Efekt tych działań był rozmaity – starano się w miarę ściśle zachowywać cechy pierwowzorów lub też wykonywać coś w rodzaju „wariacji na temat”. Tworzono zatem na przykład repliki naczyń neolitycznych (kultura ceramiki wstęgowej klutej, kultura ceramiki sznurowej), z epoki brązu (kultura trzciniecka) i z wczesnej epoki żelaza (kultura pomorska – urny twarzowe). Jednak największą popularnością cieszyły się wzory ceramiki naczyniowej i zoomorficznej kultury łużyckiej.

* Instytut Archeologii UMCS, Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin; e-mail: e-klosinska@o2.pl; ORCID: 0000-0002-5050-8676

Kopie ceramiki zabytkowej powstawały w Chodzieży w zakładach Foto-Pam. Były to zazwyczaj niewielkie formy, o jasnym ściankach, wykonane z biskwitu, a ich podobieństwo do oryginalnych zabytków było niekiedy bardzo odległe.

Szczególną uwagę przyciąga wytwórczość toruńskiej Spółdzielni Rzut, zajmującej się nie tylko produkcją ceramiki wzorowanej na formach etnograficznych i archeologicznych, ale też tkaninami, meblami i zabawkami – jednym słowem wystrojem domu (Knab 1977; Kluczajd 2002). Wyroby te w czasach PRL-u cieszyły się dużą popularnością. W roku 1969 na wystawie w Muzeum Etnograficznym w Toruniu zaprezentowano osiągnięcia tej Spółdzielni, w tym – po raz pierwszy – „(...) ceramikę tzw. wykopaliskową (nazywaną archeologiczną, archaiczną)” (Kluczajd 2002, 28, ryc. 42, 43). Wyrób tejże ceramiki kontynuowano także w latach 70. i 80. (tamże 28, 63), a asortyment replik ceramicznych był bardzo szeroki (Kilijańczyk 1981, 13, 14). Tak zwana ceramika archeologiczna, której wytwarzanie zainicjowali w Toruniu artyści plastycy Maria Hoffman i Jan Szafrański, bez wątpienia służyła popularyzacji archeologii. Świadczy o tym hasło w jednym z folderów, promujących Spółdzielnię Rzut – „Prehistoria w twoich rękach” (Knab 1977, 4).

Jak już wyżej wspomniano, wzorami do których sięgano najczęściej, były najbardziej spektakularne wizualnie naczynia, powstałe w warsztatach ceramicznych ludności kultury łużyckiej. Badacze zajmujący się działalnością Spółdzielni Rzut z Torunia w czasach PRL-u wspominają, że nawiązywano do ceramiki z Pomorza i Kujaw (Kluczajd 2002, 63). Przyglą-

dając się jednak wyrobom powstałym w tej spółdzielni widać, że kopiowano także zabytki ze Śląska.

Bez wątpienia, najbardziej atrakcyjną dla rzemieślników i artystów działających w PRL-u była ceramika guzowa z początków epoki brązu (ryc. 1:a) oraz naczynia zoomorficzne z końca epoki brązu, czy wczesnej epoki żelaza (ryc. 1:b–d). Starano się wykonywać repliki w podobnych do oryginału rozmiarach lub też owe oryginały znacznie zmniejszać. Szczególnie interesującym przykładem często powielanego wzorca jest tu naczynie w kształcie żółwia z cmentarzyska w Chobieni, pow. wołowski (por. Gediga 1970, ryc. 13:a), które skopiowano z dużą dbałością o szczegóły, zarówno w kwestii kształtu, jak i ornamentu (ryc. 1:d). Próbowano też naśladować ceramikę malowaną, oferując kopie naczyń ornitomorficznych z cmentarzyska w Ścinawie, pow. wołowski (por. Gediga 1970, ryc. 20:a), różniące się między sobą wielkością i barwą ścianek (ryc. 1:c [w drugim rzędzie]).

Obecnie, wyroby ceramiczne spółdzielni rzemieślniczych z czasów PRL-u, nawiązujące do wzorów archeologicznych, cieszą się ponownym zainteresowaniem. Wytworzył się ogromny rynek kolekcjonerski na te przedmioty, czego dowodem są wysokie ceny osiągane na portalach aukcyjnych. Szczególnie popularne jest naczynie w kształcie żółwia (ryc. 1:d), wzorowane na oryginale z Chobieni, nazywane wśród zbieraczy „świecznikiem” albo „dromaderem”. Niezależnie od przyjętej nazwy istotne jest, że w obecnej dobie ponownie propaguje ono archeologię, podobnie jak inne podobne mu repliki.

Ryc. 1. Naśladownictwa form naczyniowych kultury łużyckiej wykonywane przez spółdzielnie rzemieślnicze z czasów PRL-u: a – ceramika guzowa; b–d – formy zoo- i ornitomorficzne

Fig. 1. Imitations of Lusatian pottery forms made by craft cooperatives from the PRL period: a – knobbed pottery vessel; b–d – zoomorphic and ornithomorphic forms

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Abramowicz A. 1991. *Historia archeologii polskiej XIX i XX wiek*. Warszawa-Lódź: Instytut Historii i Kultury Materialnej PAN.
- Gediga B. 1970. *Motywy figuralne w sztuce ludności kultury łużyckiej*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kiljańczyk G. 1981. *Ceramika*. Warszawa.
- Kluczajd K. 2002. *Spojrzenie na Rzut. O wyposażeniu domu i wzornictwie w toruńskim wydaniu*. Toruń: Muzeum Okręgowe w Toruniu.
- Kostrzewski J. (red.). 1938. *Gród prasłowiański w Biskupinie w powiecie żnińskim. Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w latach 1936–1937 z uwzględnieniem wyników z lat 1934–1935*. Poznań: Nakładem Instytutu Prehistorycznego Uniwersytetu Poznańskiego.
- Myśliński M. 2022. Bizuteria i pamiątki obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego – przyczynek do dziejów wzornictwa polskiej biżuterii. *Artifexnovus* 6, 108–119.
- Knab J. 1977. *Wszehstronni rzemieślnicy i utalentowani artyści*. Toruń.
- Ształ Z. 2021. *Repliki metalowych ozdób w archeologii doświadczalnej*. Lublin: maszynopis pracy licencjackiej, przechowywany w archiwum Instytutu Archeologii UMCS w Lublinie.

Elżbieta Małgorzata Kłosińska

On a little-known way of popularizing archaeological artefacts during the PRL period

Summary

In the process of spreading knowledge about the history of ancient communities inhabiting Polish lands and the archaeological artefacts discovered there, two moments were undoubtedly of key importance. The first one was the discovery and archaeological research conducted at the settlement of the Lusatian culture from the Early Iron Age in Biskupin. The relics of wooden constructions and other artefacts of daily life not only attracted the attention of the public, but the narrative of the “Proto-Slavic” nature of this place promoted in the PRL media (the Polish People’s Republic), e.g. in the press, in film chronicles, also seemed particularly attractive.

The second significant moment for popularizing archaeological knowledge among the Polish society was the Millennium of Polish State celebrations and the associated increase in excavations carried out at the most important archaeological sites in the country. These actions were widely covered by the media.

In the 1960s and 1970s, it was realized that archaeological artefacts were attractive enough to serve as a template for various producers: jewellers, potters, producers of wooden items. Products inspired by archaeological artefacts found their way to Cepelia stores and from there they were going

to society as highly common trinkets, serving as decorations in Polish homes.

Currently, one of the most forgotten ways of popularizing archaeology during the PRL period was referring to original ceramic forms. Patterns were sought in archaeological materials from prehistoric times to the Early Middle Ages. However, the most popular were the designs of pottery ware and zoomorphic items from the Lusatian culture. Particular attention was drawn to the craftsmanship of the Rzut Cooperative in Toruń. The so-called archaeological ceramics, the production of which was initiated in Toruń by visual artists Maria Hoffman and Jan Szafrąński, undoubtedly served to popularize archaeology. The most visually spectacular patterns, which were most frequently copied in ceramic workshops, were the pottery vessels of the Lusatian culture. Moreover, items from Pomerania, Kuyavia, and Silesia were also replicated.

Today, the ceramic products of craft cooperatives from the PRL period, which refer to archaeological designs, are enjoying renewed interest. There is a huge collector’s market for these items, and it is significant that they are once again promoting archaeology among the Polish society.

